

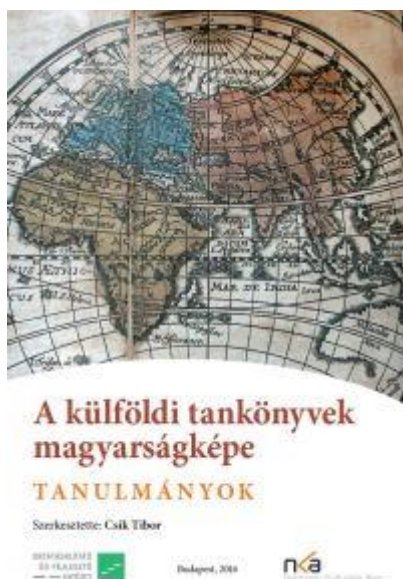
Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/katona-andras-ilyenek-lennenk-08-01-11/>

Katona András:

Ilyenek lennénk?

A külföldi tankönyvek magyarságképe c. tanulmánykötetről

(Szerk. Csík Tibor)

Szerény kiállítású, de komoly figyelmet érdemlő tartalmú könyvecske jelent meg – az *Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtára és Múzeuma* gondozásában, a *Nemzeti Kulturális Alap* támogatásával – egy bő huszonöt évvel korábbi kiadványhoz¹ hasonló címmel: *A külföldi tankönyvek magyarságképe*. (Szerk. Csík Tibor. OFI, Budapest, 167 p.) Ha azt állítjuk, hogy hiánypótló a kiadvány, akkor nagyon keveset mondunk. Ugyanis fontos időnként látni önmagunkat. Tükörbe nézni, elmerengeni rajta, hogy valós képet látunk-e, és megállapítani, leleplezni, ha éppen torzít az a tükör. Erre ad lehetőséget a bő másfélszáz oldalas kiadvány, melyet e rövidke írásban vállatára fogunk és tanulmányozásra ajánlunk.

Tiszteletre méltó vállalkozása volt a szerkesztő által összeverbuvált kiváló szerzőgárdának (egyetemi és gimnáziumi oktatók, tudományos kutatók, doktoranduszok),

hogy képet alkossanak arról, miként látnak bennünket a környező országok (Ukrajna, Ausztria, Szerbia, Horvátország, Románia és Szlovákia), valamint az európai kultúra meghatározó központjai (Németország és Franciaország), továbbá az igazi jóbarátnak számító Lengyelország tankönyvei. A tanulmányok főleg politikai és társadalmi tudományos elemzéseket és ismertetéseket tartalmaznak, pedagógiai és módszertani vizsgálódást kevésbé. Az egyöntetű kép kialakítását kissé nehezíti, hogy az egyes írások merítési bázisa, kitekintési hajlandósága nagyon különböző. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az egyes szerzők lényegében csak történelemtankönyveket vizsgáltak, pedig – mint *Vajda Barnabás* szlovákiai tankönyvek egészét áttekintő munkája bizonyítja – hasznos más tantárgyak tankönyveit is vállatára fogni. Másrészt nem mindig terjed ki elemzésük történelmünk egészére – itt a szlovákiai mellett a horvátországi és lengyelországi áttekintés az üdítő kivétel –, hanem inkább a „legrázósabb” XIX–XX. századra koncentrálnak. A kiadvány célja viszont semmiképp nem a kutatások lezárása, hanem éppen megindítása. Ehhez bőséges válogatott bibliográfia áll a rendelkezésre a kötet végén *Goda Beatrix* munkája jóvoltából.²

A szerkesztő *Csík Tibor* nagy ívű bevezető tanulmányában átfutja a modern kori történelemtanítás történetét, természetesen a tankönyvügyet a középpontba állítva. Célkitűzése kicsit több is ennél: „*Arról kívánunk áttekintést adni, hogy a XVII. századtól hogyan alakultak Európa uralkodó eszméi és tudományossága a magyar történelemtanítást és a –tankönyveket.*” Újszerű eleme tanulmányának, hogy a történelemtanítás forrásai között említi a történelmi tárgyú iskoladramákat is. A történelemtanítás XVIII. századi meghonosodását követően a XIX. században egyre inkább nő a nemzetállam szerepe a

Katona András: Ilyenek lennénk?

A külföldi tankönyvek magyarságképe c. tanulmánykötetről (Szerk. Csík Tibor)

tankönyvkiadásban, a két világháború között pedig megerősödik a tankönyvrevíziós mozgalom. Ennek lényege az egymás iránti gyűlöletkeltő elemek eltávolítása volt a tankönyvekből. Elemzésünkben kitérünk arra, hogyan is állunk ezzel, különösen itt Kelet-Közép-Európában, főleg a népmozgások miatt rendkívül „huzatos” Kárpát-medencében.

Természetesen meghatározó az egyes országok történelemtankönyvei számára a mögöttük álló történelemtudomány és – ne szégyelljük bevallani – (oktatás)politika is. A körülöttünk lévő új országok (Szlovákia, Ukrajna) láthatóan még keresik nemzeti identitásukat, és gyakran erőszakosan, mások – főleg a mi – rovására építik azt. Ukrajnában például – mint *Bocskor Medvecz Andrea*, nem mellesleg európai parlamenti képviselő írja – a tankönyvek politikai és legitimációs eszközül szolgálnak. Az ukrán történetírói szemlélet az, hogy a függetlenség elnyerése minden konfliktus célja. Ennek megfelelően tankönyveikben a két világháború közötti Magyarország függetlenségének hangsúlyozása messze elnyomja a békekötéskor elszenvedett súlyos területi veszteségeket. De az Osztrák-Magyar Monarchiának is „jobb a sajtója”, mert nem törekedett asszimilációra, szemben az utána következő szovjet-orosz hatalommal. A Kárpátalját érintő 1939. évi eseményeket egyértelműen megszállásként, és nem visszafoglalásként tárgyalják – megint a függetlenségi gondolat jegyében.

Vajda Barnabás a szlovákiai gimnáziumi tankönyvekről azt írja, hogy nincs magyarságképük, csak jellemzően és rendszeresen fel-felbukkannak bennük a magyarok. Pedig – tesszük hozzá – a szlovákok történelme valamennyi környező nép közül a legnehezebben értelmezhető a magyar történelem nélkül. Szlovákiában azonban – és ismét Vajdát idézzük – a következő sémát alkalmazzák: (1) Bármely történeti téma a szlovák nemzet szempontjából kerül előtérbe. (2) A magyar történeti kontextus vagy a lehető legszűkebb terjedelemben, vagy csak elnagyolt és homályos módon jelenítődik meg. (3) Amennyiben felbukkan a magyar történelem (nemcsak a történelemtankönyvekben), akkor az gyakran valamilyen szlovák sérelemhez kapcsolódik. Ami még rosszabb, Magyarország egyfajta ellenségkép formájában bukkan fel, mint az „elnyomás” jelképe. Az csak „hab a tortán”, hogy mai szlovák helységneveket használnak a történelmi múltba visszavetítve (például Zay-Uhrovec Zay-Ugróc helyett, sőt Ráb Győr helyett³) vagy magyar történelmi személyeket „szlovákosítanak” (például Štefan I., Matej Korvin). Sajnos, ezt turistaként tapasztalhatjuk a környező országokban tett látogatásaink során is. Ráadásul, kifinomult „mellébeszélő technika”⁴ segítségével a könyvek azt sugallják, mintha az események csak a mai Szlovákia területén, csak szlovák személyiségek révén mentek volna végbe. (Például L’udovit Štúrról és XIX. századi társairól nem derül ki, hogy a Magyar Királyság területén éltek.)

Az ún. „visszavetítési technika” – például Szlovákia megjelenése XI. és XVI. századi térképeken – igen jellemző Romániában is, főleg Erdély vonatkozásában. *Köő Artúr* ír arról, hogy a romániai tankönyvek Monarchia korabeli térképein Erdélyt egyöntetűen román lakosságúként ábrázolják, míg a Felvidék helyén Slováciát olvashatunk. Mi más ez, mint a trianoni békediktátum „megelőlegezése”? Ugyanez a technika érvényes az 1868-as nemzetiségi törvényre, mely – úgymond – „véglegesítette” az elnyomást. (Európa akkor legliberálisabb nemzetiségi törvénye!) Ez meg a századforduló magyarországi nemzetiségi politikáját „hozza előre”. Ráadásul az általunk oly sokszor hiába cáfolt és kárhóztatott dákáromán elmélet a magyarok honfoglalását és Erdély birtokbavételét a XI–XIII. századra engedi datálni, ami egyenesen történelemhamisítás.

Az eddig felsoroltaknál kiegyensúlyozottabb álláspontok is vannak. Például a horvát és szerb tankönyvek nem magyarelleneselek. Sőt, ahogy *Jenyikné Bende Klára Mária* írja, a

Katona András: Ilyenek lennénk?

A külföldi tankönyvek magyarságképe c. tanulmánykötetről (Szerk. Csík Tibor)

1102 és 1918 közötti magyar történelem a horvát nemzeti történeti részben szerepel. A csaknem ezer éves perszonalunió erre kötelezi őket, anélkül, hogy identitásukból fikarcnyit is engednének. Ezt a példát követhetnék mások is! Az más kérdés, hogy a kiemelések, hangsúlyok náluk máshova kerülnek. Lényegesen nagyobb például a Šubićok, Jurisics Miklós, a két Zrínyi szerepe, a Wesselényi-mozgalom is Zrínyi–Frangepán szervezkedésként (ami rosszabb, Habsburg szempontból „összeesküvés-ként”) szerepel. Az 1790-es országgyűlés, melyen a magyar nemesség követeli a magyar nyelv használatát, elindítja a két nép közötti, a „hosszú XIX. századon” végighúzódó ellenségeskedést. Ezt a nacionalizmus korszakának nevezik, melyben a két nép egymás ellenében élte meg a nemzeti újjászületés időszakát. 1848/49 megítélése kettős. Egyrészt felszabadító jellege, Béccsel való szembefordulása miatt a Habsburgok legkövetkezetesebben forradalmi és nemzeti mozgalmának tartják, másrészt viszont nemzetiségekkel szembeni elnyomó politikája miatt elítélik. Jelačić megítélése is hasonlóan kettős. A Zrínyi-Frangepán szervezkedés óta az első nemzeti érzelmű horvát bán, aki karddal áll ki a horvát érdekek mellett, másrészt eszköz Bécs kezében. A horvát-magyar kiegyezés értékelése, hogy a horvát fél kevesebb jogot kapott az osztrákokkal szemben, mint a magyar, de több jogot kapott, mint a magyarországi nemzetiségek. Horvátország különállása is megmarad. A dualizmus időszakát már más értékrendbe helyezik el, mint mi, de ezen nem kell csodálkoznunk. Egyre erősödik a délszláv egység gondolata, a perszonalunió több évszázados kapcsolatai egyre lazulnak.

A szerb tankönyvek – *Hornyák Árpád* szerint – zömmel pozitív, élet- és fejlődőképes, egyértelműen a nyugati civilizációs körhöz tartozó nemzetként jelentetnek meg bennünket a legtöbb munkában. Felbukkan azonban a XIX. században keletkezett toposz és vád, hogy az Árpád vezetésével a Duna-Tisza közébe betelepülő magyarok kettéválasztották az északi és déli szlávokat, holott ez már korábban megtörtént. Negatív színben főleg a XVIII-XIX. században jelenünk meg a „nagy-magyar nemesség” és a „magyar burzsoázia”, valamint más „uralkodó körök” említése kapcsán, itt sem a magyarság egészét elmarasztalva.⁵ Széchenyi Istvánról és Deák Ferencről jókat olvashatunk, képeket is találunk, viszont Kállay Béni „sajtója” meglehetősen rossz, nyilván azért, mert a megszállt Bosznia–Hercegovina kormányzójaként a többségi szerbekkel szemben inkább a muzulmán kisebbséget támogatta. A XX. századról feltűnően „visszafogottak” a tankönyvek – az 1848-as szerb-magyar ellenségeskedés bemutatásához hasonlóan –, a második világháború alatti délvidéki magyar „megszállásról” alig esik szó. Igaz, Tito partizánjainak az 1944–1945-ös erősen eltúlzott „visszavágásáról” hallgatnak.

Fiziker Róbert hosszan idézi Gerhard Baumgartner osztrák történészt és újságírót, aki szemléletesen foglalja össze az osztrák történetírás magyarságképét: „A *„valamikor lovaikkal idejött” magyaroknak igazán addig ment jól a sorsuk, amíg (1918-ig) Ausztriához tartoztak. A Mária Terézia mellett Sisit kedvelő, „büszke, szilaj és a valóságtól egy kissé mindig elrugaszkodott” magyarok mindenképpen önálló államot akartak, de már annak születése pillanatában – Burgenland elvesztése miatt – megharagudtak „történelmi sziámi ikerpárjukra”, aztán amikor 1956-ban bevonultak az oroszok, ismét az osztrákokhoz menekültek. „A legszebbek a káundkás idők voltak, tehát a császár alatt, na meg Kreisky és Kádár alatt is. Olyan jól, mint akkor, azóta sem ment nekik, soha.”* Nemcsak ez a summás, de nem teljesen igaztalan kép lehet kissé fájó, hanem az is, hogy a múltunkról való tudósítások is hemzsegnek a hibáktól: „Bécsnek büszke várát”-t csak a török „bús hadát” „nyögte”, amely – tesszük hozzá – Mátyással ellentétben egyszer sem tudta elfoglalni azt. A nemesi származású Kossuth Lajos vezetésével 1849 áprilisában tört ki a szabadságharc

Katona András: Ilyenek lennénk?

A külföldi tankönyvek magyarságképe c. tanulmánykötetről (Szerk. Csík Tibor)

(nyilván a Függetlenségi nyilatkozatra gondoltak); Budapest Buda és Pest egyesítéséből jött létre (Óbuda kimarad); a XIX. század utolsó negyedétől 3 millió ember hagyta el a Monarchia magyar birodalomfelét (!); Chicago pedig a legnagyobb „burgenlandi várossá” vált. A későbbi események kapcsán XX. századi kormányzónk neve egyetlen tankönyvben szerepel, ott is Horthy grófként. A bántó az, hogy ezek könnyen korrigálható hibák lennének, nem megvitatandó koncepcionális kérdések.

Miután virtuálisan körbeutaztuk kis hazánkat, nézzünk kissé távolabb, hiszen a kötet ezt is lehetővé teszi. Az európai politika és kultúra két meghatározó központjának számító Németország és Franciaország tankönyvei nem sok szót vesztegetnek hazánk történetére. És ezen nem kell csodálkozni, hanem minden említésnek örülni kell. Persze, ha azok pontosak, hitelesek. Bár Németországból az érdeklődő *Fiziker Róbert* azt a nem túl meglepő, de elég barátságtalan választ kapta, hogy „...a jelenlegi történelemkönyvek főleg a német történelemmel foglalkoznak, és a 20. századi Magyarország semmilyen vagy csupán marginális szerepet játszik.” 955 biztos pont a német tankönyvekben, de mert annak egységbe tömörítő hatását hangsúlyozzák (962: Német-római Császárság). Azt csak meglepéssel nyugtázzák, hogy ezzel a magyarság felhagyott a nomád hadakozással. A német történelemkönyvekből egyébként az derül ki, hogy a Magyar Királyság ezeréves története nagyhatalmi alávetettségben telt el. Nem említik nagy királyainkat (pl. IV. Bélát, Mátyást, az államalapító Waik fejedelem kivétel), de hosszan méltatják Semmelweis Ignác tevékenységét, anélkül, hogy megemlítenék nemzetiségét. Furcsa megállapítások itt is vannak. Például az I. Lipóttal szemben folytatott „állandó kisháború” során a magyarok (nem csupán Thököly kurucok) a törökkel léptek szövetségre, vagy az 1687. évi pozsonyi országgyűlés kettős monarchiát hozott létre. Érdekes megállapítás az is, hogy a magyarországi demokratizálás végrehajtói, a többpártrendszer bevezetői, a vasfüggönnyt lebontó Magyarországon csupán a „Szocialista Munkáspárt” reformerői voltak.

A narratív megoldásokkal szakító, képi és egyéb forrásokkal dolgozó munkáltató jellegű franciaországi tankönyvek – *Lajtai L. Lajos* tudósítása szerint – koherens múltkép kialakítására kevésbé alkalmasak a korábbiaknál. Magyar történelemről a XIX. század közepén, illetve a XX. század világpolitikai jelentőségű eseményeinél kerül szó. Az előbbihez illeszkedő példaként az 1848/49 „romantikus” forradalmi hullámának „állatorvosi lóként” beállított mintapéldája lettünk. Petőfi Sándor és Kossuth Lajos képei, rövid életrajzokkal, illetve a Nemzeti dal és a Függetlenségi nyilatkozat részletei uralják a rendelkezésre álló keretet. Más képen még Damjanich, Bem, Batthyány Lajos és Klapka György is beazonosítható. „A magyar csapatoknak, amelyeket egyszerre támadtak az osztrákok, horvátok és oroszok, kapitulálniuk kell. Több mint harmincezer ember teszi le a fegyvert Világosnál. Kegyetlen megtorlás veszi kezdetét” – szól az egyik magyarító szöveg.

1956 – inkább lázadásnak nevezett – magyarországi történései is visszatérő témát jelentenek más országok tankönyveiben, de különösen a lengyelországiakban. Érdekes összegező megállapítása *Pátrovics Péter*nek, hogy az újabb lengyel gimnáziumi tankönyvek igyekeznek képet nyújtani Magyarországról, a magyarokról és a magyar történelemről. De sem a lengyel-magyar barátság gondolata, sem a szláv-magyar ellentét nem jelenik meg bennük. Igaz, felbukkanó sztereotípiák – a nálunk már túlhaladott szemléletnek minősített – „a békés földművelő szlávokat elnyomó” magyarok toposza. Jelentős teret szánnak viszont a középkor végi lengyel-magyar dinasztikus kapcsolatoknak. Az Anjouk és Jagellók közül teret kap Károly Róbert, mert Łokietek Ulászló lányát, Erzsébetet vette feleségül; Magyar Lajos (Ludwik Węgierski, akit mi Nagy Lajosnak hívunk), aki „ritkán tartózkodott Krakkóban, ami az országban békéltetéshez és zsendüléshez vezetett.” Külön fejezetet kap III. Ulászló (III.

Katona András: Ilyenek lennénk?

A külföldi tankönyvek magyarságképe c. tanulmánykötetről (Szerk. Csík Tibor)

Władisław Warneńczyk), aki a magyar trónon I. Ulászló néven rövid ideig ült, és lényegében csak a várnai csata elvesztése kapcsolódik a nevéhez. Megemlíti a mohácsi csatát is, ahol Jagelló Lajos, Öreg Zsigmond (Zygmunt Stary) unokaöccse is „*elesett a törökkel Mohácsnál vívott csatában.*” Ezzel a magyar és cseh trón a király hűgára, Annára szállt, aki Habsburg Ferdinánd felesége volt, vagyis a Jagellók elvesztették azt.

Az 1848/49-es magyar szabadságharc a tanulmányt készítő megállapítása szerint a lengyel történelem torzító prizmáján keresztül kerül bemutatásra. Ez azt jelenti, hogy a magyar szabadságharc vége az orosz-lengyel konfliktusok egy epizódjaként kerül ábrázolásra. Ugyanis Paszkievics (Paskiewicz) orosz tábornok az 1830/31-es lengyel felkelés leverője is. Ezt figyelhetjük meg a magyar nyelv ügyének kiemelt reformkori tárgyalása kapcsán is, amely kérdés az idegen iga alatt nyögő felosztott Lengyelország számára is fontos, sőt létkérdés. A XX. században főleg 1956 kapcsán fonódik össze a két ország története, hiszen itt különösen erős a lengyel szál, a poznaí munkásfelkelés iránti rokonszenv-tüntetés adta az ösztönzést, és szó van a Varsói Szerződésből való kilépésről is. Érdekes azonban, hogy a második világháború alatti magyarországi „lengyelmentés”-ről a tankönyvek nem emlékeznek meg, ahogy 1956 témája sem minden tankönyvben bukkan elő.

Igyekeztünk néhány érdekes, izgalmas részletet, kérdést említeni a kiadványból. Tanulságos lenne egyszer annak a felmérése is, hogy a mi tankönyveink miket és miként írnak az érintett országokról, azok történetéről. Bizonyára nekünk is lenne kiigazítani valónk, ahogy a fentiek alapján bizton megállapítható: a külföldi tankönyvek magyarságképén is lenne bőven mit csiszolni. De a tükörbe nézzünk bele mindenképpen!

JEGYZETEK

¹ SZABOLCS Ottó (1990): *Külföldi könyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Budapest, 260 p.

² A bibliográfiát jól kiegészíti egy másik. GYERTYÁNFY András (2015): *Magyarságkép külföldi történelemtankönyvekben – idegenek képe hazai történelemtankönyvekben (1987–2014)*. *Történelemtanítás, (L.) Új folyam VI. évf. 1-2. sz.*

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/magyarsagkep-kulfoldi-tortenelemtankonyvekben-idegenek-kepe-hazai-tortenelemtankonyvekben-1987-2014-06-01-15/>

(Letöltés:2017. jún. 20.)

³ Ilyen persze előfordul nálunk is, néhány „bevett” helység- és személynévnél, például Bécset és nem Wien-t, Verne Gyulát és nem Jules Verne-ét mondunk-írunk, de nem tendenciózus jelleggel.

⁴ Például a pozsonyi Pálffy-családról mint egy „ismert nemesi család”-ról esik szó, gondosan kerülve annak nemzetiségét.

⁵ Megjegyezzük, a szerző még a „szocialista” Jugoszláviában keletkezett, marxista, „osztályszempontú” tankönyveket is vizsgált.